

การพัฒนาประเทศ 100 ปีของญี่ปุ่น

ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์ *

1. คำนำ

การพัฒนาประเทศของญี่ปุ่นในช่วง 100 ปี ตั้งแต่เริ่มต้นรัชสมัยเมจิเป็นต้นมาจนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง ได้รับการกล่าวขวัญว่าเป็นปรากฏการณ์ที่โดดเด่น โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับ การเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ไทยสมัยเดียวกัน หรือเปรียบเทียบกับกรณีของประเทศเอเชียอื่น ๆ ในโอกาสที่จะมีการเฉลิมฉลองครบรอบร้อยปีการสถาปนาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่นในปี พ.ศ.2530 อาจเป็นการที่ได้พิจารณาถึงความหมายของการพัฒนาประเทศของญี่ปุ่นในรอบ 100 ปีที่ผ่านมา ในสองช่วงคือ ช่วงสมัยเมจิ (1868-1912) และสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่สอง หรือถ้าจะกล่าวให้เฉพาะลงไปอีก คือช่วงราว 2 ทศวรรษแรกของสมัยเมจิ และช่วงประมาณ 7 ปีที่มีการปฏิรูปต่าง ๆ ดำเนินไปภายใต้การยึดครองของสหรัฐอเมริกา ในการพิจารณาปัญหาการพัฒนาประเทศสองช่วงนี้ จะขอตั้งคำถามสำหรับแต่ละช่วงไว้ดังนี้ 1) การเปลี่ยนแปลงมีลักษณะอย่างไร เป็นการปฏิวัติหรือปฏิรูป และธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลง ก้าวไกลเพียงใด 2) อรรถบทที่สำคัญแห่งการเปลี่ยนแปลง ได้แก่อะไร 3) ระบบการเมืองที่รองรับการพัฒนาอยู่เป็นอย่างไร 4) ปัญหาที่เกิดขึ้นมา หรือ “ราคาทางสังคม” ที่จะต้องชำระเป็นอย่างไร การนำเสนอด้วยคำถามทั้ง 4 สำหรับประวัติศาสตร์แต่ละช่วงดังกล่าวนี้ หวังว่าจะช่วยให้เราเห็นภาพการพัฒนาของญี่ปุ่นได้อย่างรอบด้าน และเห็นภาพเชิงเปรียบเทียบและต่อเนื่อง แทนที่จะตั้งคำถามอย่างง่าย ๆ ว่า อะไรเป็นสาเหตุแห่ง “ความสำเร็จ” ในการพัฒนาประเทศของญี่ปุ่นในสมัยเมจิ อย่างที่นิยมกัน

2. สมัยเมจิ

ประเด็นสำคัญของการพัฒนาประเทศหรือการเปลี่ยนแปลงเมจิ ที่เป็น key word คือ “การฟื้นฟูเมจิ” (Meiji Restoration) อันได้แก่การกลับมาเถลิงพระราชอำนาจการปกครองของจักรพรรดิเมื่อปลายปี ค.ศ. 1867 โดยพระราชอำนาจนี้ ได้ตกไปอยู่กับหัวหน้าตระกูลนักรบผู้ยิ่งใหญ่คือ “โชกุน” ตั้งแต่ ค.ศ. 1185 เป็นต้นมา แล้วผลัดเปลี่ยนมือไปมาจนกระทั่งอำนาจนั้น กลับคืนมาอยู่ที่จักรพรรดิ (ก่อนหน้าปี 1185 จักรพรรดิมีพระราชอำนาจการปกครอง แต่ในทางปฏิบัติขุนนางตระกูลใหญ่ควบคุมกิจการภายในราชสำนักไว้ได้ในระดับสูง)

การฟื้นฟูเมจิในความหมายแคบก็คือการฟื้นฟูพระราชอำนาจของพระองค์กลับคืนมาจากรัฐบาลโชกุนตระกูลโทคุกาวา ในปี ค.ศ. 1867 - 1868 และจากรัฐบาลโตเมียว ประมาณ 265 คนซึ่งมีอำนาจในระดับแคว้น ซึ่งกระบวนการนี้เสร็จสมบูรณ์ในปี ค.ศ. 1871 นี้เป็นเหตุการณ์ที่เด่นชัดและโดดเด่นมาก เรียกในประวัติศาสตร์ว่า “การฟื้นฟูเมจิ” การฟื้นฟูเมจิมิใช่มีความหมายเพียงการที่จักรพรรดินำเอาพระราชอำนาจของพระองค์กลับคืนมาเท่านั้น ในความหมายกว้างหมายถึงการปฏิรูปต่าง ๆ ซึ่งเกิดตามมาต่อเนื่องกัน เป็นเวลาประมาณ 2 ทศวรรษ การปรับปรุงประเทศขนาดใหญ่ในช่วงดังกล่าวเป็นความหมายกว้างของคำว่า การฟื้นฟูเมจิ เรื่องการฟื้นฟูเมจิมีอะไรบ้างเป็นเรื่องของรายละเอียดคำถามก็คือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงขนาดไหน เป็นปฏิวัติหรือปฏิรูป หรือว่าโดยธาตุแท้ยังคงเป็นลักษณะเดิม คำถามนี้ยังเป็นคำถามที่ได้เถียงกันในวงวิชาการ แต่ก่อนที่จะแสดงความคิดเห็นในเรื่องนี้ ควรจะมาดูว่าเนื้อหาของ การเปลี่ยนแปลงที่เรียกว่าการฟื้นฟูเมจิ ในความหมายกว้างนั้นมีอะไรบ้าง

ในทางการเมืองหรือการปกครองนั้น อำนาจของโชกุน 1 คนกับโตเมียวประมาณ 265 คน กลับคืนมาที่จักรพรรดิ และรัฐบาลของโชกุนที่เรียกว่า Bakufu ก็ถึงแก่อวสานลง และรัฐบาลของโตเมียวก็ถึงแก่อวสานลงในเวลาต่อมา นอกจากนี้ ขนชั้นผู้ปกครองเดิม คือซามูไรหรือนักรบซึ่งมีอยู่ในทุกแคว้นทั่วประเทศประมาณร้อยละ 5 ของประชากรแต่ละแคว้น ในระดับชาติทั้งหมดก็รวมกันเป็นประชากร ราวร้อยละ 5 ของทั้งประเทศ ขนชั้นนี้เป็นผู้ปกครองอภิสิทธิ์ชน งานทางด้านบริหารราชการทั้งสายพลเรือน สายทหาร สายตำรวจ ทั้งหมดอย่างที่เรานิยมภาพออกกันในสังคมไทยปัจจุบัน ล้วนเป็นงานผูกขาดเฉพาะของพวกซามูไร และตำแหน่งของพวกนี้โดยประเพณีทั่วไปแล้วสืบทอดโดยสายเลือดพ่อเป็นโตเมียว ลูกก็เป็นโตเมียว และขนชั้นอื่นอีก 3 ชั้นจะมาเป็นซามูไรไม่ได้ ถ้าพ่อเป็นพ่อค้า ลูกก็เป็นพ่อค้า ถ้าพ่อเป็นชาวนา ลูกก็เป็นชาวนา พ่อเป็นช่างฝีมือ ลูกก็เป็นช่างฝีมือเท่านั้น ระบบสังคมขนชั้นเช่นนี้ปิดฉากลง อภิสิทธิ์ของขนชั้นซามูไรถูกถอดถอนหมด สิทธิในการพกดาบหมดไป อภิสิทธิ์ในการมีชื่อสกุลหมดไป โดยคนอื่นทุกคนสามารถมีชื่อสกุลได้ และค่าเลี้ยงดูที่เคยได้รับเป็นประจำก็หมดไป ทั้งนี้วิธีการปฏิบัติไม่กระทำอย่างหักโหม

ทางด้านสังคมก็มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก แบบแผนชีวิตต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงไป เช่น ธรรมเนียมในการแต่งกาย ทางด้านการรับประทานอาหารก็เปลี่ยนแปลงไป เริ่มกินสุกี้ยากี้ ซึ่งมีเนื้อสัตว์เป็นส่วนประกอบสำคัญ ทรงผมต่าง ๆ ก็เปลี่ยนแปลงไป ระบบการศึกษา ซึ่งสมัยก่อนลูกหลานของซามูไรมีอภิสิทธิ์เหนือว่าขนชั้นอื่นทั้งหมดไป กลายเป็นการศึกษาของมวลชนทั่วไป การทำหน้าที่เป็นทหารป้องกันประเทศ ใคร ๆ ก็เข้ามาได้ ไม่จำเป็นต้องเป็นซามูไรเท่านั้น

ลักษณะสำคัญของการเปลี่ยนแปลงนี้คือ ดำเนินไปโดยชนชั้นนำซึ่งเป็นผู้ปกครองเดิมไม่ใช่มาจากพวกที่เรียกว่ากรรมพิเหมือนอย่างการปฏิวัติในฝรั่งเศส และประเทศตะวันตกอื่น ๆ กรณีของฝรั่งเศสนั้น พวกที่ขึ้นมาใช้อำนาจใหม่เป็นพวกที่เรียกว่ากรรมพิ เช่น ทนายความ นักวิชาชีพ นักวิชาการ ปัญญาชน แพทย์ วิศวกร ฯลฯ แต่กรณีของญี่ปุ่นไม่ใช่ คือเป็นชนชั้นผู้ปกครองเดิม แต่ว่าเป็นระดับที่ต่ำกว่าเดิมเท่านั้นเอง นั่นคือการฟื้นฟูเมจินั้นเป็นการทบทวนข้อตัวเอง นักวิชาการคนหนึ่งชื่อ Thomas Smith เขียนตรงนี้ไว้อย่างน่าสนใจว่า ไม่มีใครที่จะมีลักษณะปฏิวัติเท่ากับชนชั้นผู้ปกครองเดิม กลุ่มที่ขึ้นมาใช้อำนาจสมัยเมจิก้าวไกลที่สุดเป็นพวกที่ปฏิวัติที่สุด ดังนั้นจึงไม่เกิดการปฏิวัติแบบกรรมพิอย่างในฝรั่งเศส ไม่เกิดการปฏิวัติของชาวนาอย่างในกรณีของประเทศจีน พวกชาวยุโรปที่ขึ้นมาใช้อำนาจได้จึงเปลี่ยนแปลงอย่างปฏิวัติเสียก่อน²

มาถึงคำถามว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในช่วงประมาณ 2 ทศวรรษ ต้นสมัยเมจิมีลักษณะเป็นอะไร ความเห็นของนักวิชาการแตกต่างกันไป ในที่นี้เห็นว่ามีลักษณะเป็นการปฏิวัติ เนื่องจากโครงสร้างทางชนชั้นได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างเห็นได้ชัด มีการเปลี่ยนค่านิยมอย่างรุนแรง มีการรับเอาอารยธรรมตะวันตกเข้ามา โดยเฉพาะวิธีการคิดแบบตะวันตกเข้ามาอย่างมาก แต่หลังจากนั้น ค่อย ๆ ลดลักษณะการปฏิวัติลงกลับเข้าสู่ลักษณะอนุรักษมากขึ้น ไม่น่าจะกล่าวว่าเป็นเพียงการปฏิรูปของไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นอาจจะเพียงการปฏิรูปให้ทันสมัยขึ้นเท่านั้นเอง แต่ของญี่ปุ่นก้าวไกลกว่า มีลักษณะเป็นการปฏิบัติ³

ในประเด็นที่สอง ได้แก่กรอบบท (Theme) ที่สำคัญซึ่งขอนำเสนอว่า ได้แก่การพัฒนาอุตสาหกรรมกับการพัฒนากองทัพ⁴ การปฏิวัติอุตสาหกรรมนั้นเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นได้ลำบากมาก การที่จะผลักดันให้อุตสาหกรรมพัฒนาขึ้นมา

เปลี่ยนจากเศรษฐกิจแบบเกษตรไปสู่เศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรมนั้นไม่ใช่งานที่ง่าย ต้องใช้ทุนทรัพย์และทรัพยากรมนุษย์มหาศาล ต้องการเสถียรภาพทางการเมืองระยะยาว ถ้าจะเร่งรีบให้เกิดการพัฒนาอุตสาหกรรมขึ้นมา ต้องมีเลือด ต้องมีน้ำตาต้องมี การกดขี่คนจำนวนหนึ่งไว้เพื่อให้อุตสาหกรรมตั้งขึ้นได้โดยเร็ว กรณีของในโซเวียตสมัยตาลินนั้น ตาลินพัฒนาอุตสาหกรรมขึ้นรวดเร็ว แต่ว่าราคาที่จะต้องชำระก็แพงมาก มีการบังคับแรงงาน มีการใช้ระบบเผด็จการที่เป็นแบบกฎเหล็ก กรณีของญี่ปุ่นก็เช่นเดียวกัน การพัฒนาอุตสาหกรรมในสมัยเมจิใช้เวลาประมาณ 30 ปีก็สามารถที่จะพัฒนาอุตสาหกรรมให้ตั้งขึ้นมาได้ ราว ค.ศ. 1900 ญี่ปุ่นสามารถที่จะพัฒนาอุตสาหกรรมถลุงเหล็ก ชื่อยาวะตะ อยู่ที่เกาะกิวชู ซึ่งเป็นอุตสาหกรรมที่ต้องลงทุนมหาศาล นี่เป็นสัญลักษณ์ที่โดดเด่นว่าอุตสาหกรรมของเขาตั้งขึ้นมาได้แล้ว เพราะโรงงานถลุงเหล็กนี้เป็นโรงงานที่ทันสมัยอย่างยิ่งในทางด้านเทคโนโลยี⁵

เรื่องการพัฒนาอุตสาหกรรมนี้ มีคำถามว่า ทำไมพัฒนาขึ้นมาได้และญี่ปุ่นใช้วิธีไหนอย่างไร มีข้อถกเถียงในหมู่นักวิชาการเป็น 2 แนว แนวหนึ่งเน้นบทบาทของรัฐ อีกแนวหนึ่งเน้นบทบาทของเอกชน ได้เถียงกันว่าบทบาทของฝ่ายไหนเป็นบทบาทนำที่มีความสำคัญกว่า แนวที่เน้นบทบาทของรัฐ (growth from above) พยายามที่จะชี้ว่า บรรดากิจการอุตสาหกรรมในสมัยเมจิช่วงแรก ล้วนแต่เป็นโรงงานอุตสาหกรรมที่รัฐตั้งขึ้นมา รัฐเข้ามาลงทุนเอง สั่งซื้อเครื่องจักร เทคโนโลยีระดับสูงจากตะวันตก แล้วเชิญช่างเทคนิคจากตะวันตกมาเป็นครู แล้วรัฐก็ให้การคุ้มครองและเงินกิจการต่าง ๆ เหล่านี้เติบโตแข็งแรงซึ่งใช้เวลาประมาณ 10-20 ปี แล้วขายทอดกิจการให้เอกชนไปในราคาที่ต่ำ⁶ พวกบริษัทยักษ์ใหญ่ทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นที่เรารู้จักกัน อย่างเช่น มิตซูบิ มิตซูบิชิ ซุมิโตโม ฯลฯ ได้ซื้อกิจการอุตสาหกรรม

ของรัฐไปในราคาถูก แล้วพัฒนาเป็นบริษัทเครื่องขึ้น
มา นักวิชาการพวกนี้ยังชี้ให้ดูบทบาทของรัฐในการวาง
รากฐานโครงสร้างพื้นฐาน หรือสาธารณูปโภค โดยรัฐ
ได้ลงทุนเร่งสร้างเป็นการใหญ่ ระบบสื่อสารคม-
นามคม รถไฟ โทรเลข ไปรษณีย์ กิจการทำเรือ ระบบ
การขนส่ง คมนาคม ทุกอย่างรัฐลงทุนมาก ปูพื้นให้
อุตสาหกรรมเกิดขึ้นได้ ถ้ารัฐไม่กระโดดลงมาปูพื้นอย่าง
จริงจัง โฉนดแล้วเอกชนถึงจะสามารถตั้งตัวได้ นอกจากนี้
นี้แล้วก็ยังชี้ให้ดูที่บทบาทของรัฐในด้านการเร่งสร้าง
เสถียรภาพทางการเงิน แต่ก่อนแต่ละแคว้นใน 265
แคว้นมีเงินตราของตน รัฐบาลเมจิจัดพวกนี้หมดทำให้
เหลือเงินตราระบบเดียว แล้วเร่งสร้างธนาคารของรัฐขึ้น
มาเป็นจำนวนมาก ทั้งหมด 150 แห่ง แล้วก็สร้างธนา
คารแห่งประเทศไทยญี่ปุ่นคือธนาคารชาติ เพื่อที่จะสร้าง
ระบบการเงินรองรับ

ทัศนคติของนักวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งเน้นบทบาทของ
เอกชนว่าเป็นพลังหลักไปสู่การพัฒนาอุตสาหกรรมที่
สำคัญ (growth from below) คือการเติบโตจากระดับ
ล่าง ซึ่งก็คือจากประชาชนหรือจากเอกชน จริงอยู่ที่รัฐ
เร่งพัฒนาอุตสาหกรรม สร้างโรงงานอุตสาหกรรมตัว
อย่าง แต่ทว่าประสบกับการขาดทุน มามีกำไรเอาต่อเมื่อ
เอกชนไปปรับช่วงกิจการมาแล้วต่างหาก ฝีมือในการ
บริหาร ในการจัดการต่าง ๆ ของเอกชนนั้นมืออยู่มาก
กว่า นักวิชาการกลุ่มนี้ยังชี้ว่าทรัพยากรมนุษย์ในชนบท
เป็นพวกที่มีวินัยดีและขยันขันแข็งในการทำงาน เข้ามา
เป็นกรรมกรที่ดีมากในโรงงานชนบทยังมีผู้ประกอบการ
ซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านและเป็นเจ้าที่ดิน พวกนี้เข้ามาเป็น
นักลงทุนอุตสาหกรรมที่เด่น ๆ จำนวนมาก มีความ
สามารถอยู่แล้วแต่เขายังไม่มีความมั่นใจในนโยบายของ
รัฐบาล ถ้าเขามั่นใจแล้ว เขาสามารถทำได้ ผู้นำหมู่บ้าน
ได้กลายมาเป็นนักอุตสาหกรรมเป็นจำนวนมาก เพราะ
ฉะนั้นนักวิชาการกลุ่มหลังนี้จึงสรุปว่า บทบาททาง

เอกชนต่างหากเป็นพลังที่สำคัญ

ข้อถกเถียงของสองสำนักนี้มีจุดเน้นต่างกัน การ
พัฒนาเศรษฐกิจของญี่ปุ่นปัจจุบันก็ยังคงเถียงกันภายใต้
อรรถบทดังกล่าว เศรษฐกิจทุกวันนี้ของญี่ปุ่นเติบโต
อย่างรวดเร็ว เทคโนโลยีก้าวหน้ามาก โดยเฉพาะด้าน
อุตสาหกรรมรถยนต์และอุตสาหกรรมไฟฟ้า ฯลฯ มีนัก
วิชาการบางคนเน้นบทบาทของรัฐบาล โดยเฉพาะกระ
ทรวงการค้าระหว่างประเทศและอุตสาหกรรม
(MITI) โดยได้ชี้ว่า กระทรวงนี้ทำหน้าที่เป็นสนธิการ เป็น
มันสมอง เป็นคนชี้ทิศทาง เป็นคนคอยวิเคราะห์เป็นคน
คอยชี้แนะให้กับภาคเอกชน ชี้แนะว่าขณะนี้อุตสาหกรรม
ทางด้านไหนไปไม่รอดแล้ว ควรที่จะหยุดหรือชะลอ
ทางด้านไหนลู่ทางแจ่มใสควรที่จะโหมไฟ หรือว่าบริษัท
หลายแห่งแข่งขันกันมากเกินไป อาจเป็นผลเสียในการสู้
กับบริษัทต่างชาติ ควรจะยุบรวมกันเข้าเป็นบริษัทเดียว
กันเสีย ฯลฯ โดยสรุปแล้ว MITI จะคอยชี้แนะ ไม่ใช่เพียง
คอยวางกฎระเบียบให้บริษัทเอกชนไปปฏิบัติตามอย่าง
ที่พบในประเทศอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส ฯลฯ นี้คือบท
บาทที่สำคัญยิ่งของรัฐที่ดำรงอยู่ในขณะนี้และมีมาตั้ง
แต่สมัยเมจิ³ อย่างไรก็ตามอีกฝ่ายหนึ่งก็เน้นที่การริเริ่ม
ของฝ่ายเอกชน ความวิริยะอุตสาหะ การทำงานหนัก
และความสามารถในการสร้างสัมพันธภาพอันดีระหว่าง
ฝ่ายจัดการกับฝ่ายแรงงาน นักวิชาการกลุ่มหลังเห็น
ว่า บทบาทของภาคเอกชนนับวันแต่จะเพิ่มขึ้นจน
สามารถปฏิเสธข้อแนะนำภาครัฐบาลได้

ถ้าเรารวมข้อถกเถียงทั้งสองนี้เข้าด้วยกัน เราก็จะ
ได้ภาพที่สมบูรณ์ อธิบายว่าอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นสมัย
เมจิพัฒนาขึ้นมาได้อย่างไร บทบาทของรัฐก็สำคัญโดย
เฉพาะการหล่อหลอมความรู้สึกชาตินิยม การอุทิศตนต่อ
ชาติ หรือความรักชาติอย่างมุ่งมั่นของผู้นำของญี่ปุ่น
และเขาก็ประสบผลสำเร็จในการปลูกฝังความรักชาติให้
กับภาคเอกชนและประชาชนทั่วไปอีกด้วย ผู้บริโภคาชาว

ญี่ปุ่นต้องอดทนใช้ของที่คุณภาพต่ำ ซึ่งผลิตในประเทศ เพื่อให้เศรษฐกิจของเขาตั้งขึ้นมาได้ พลังขบนี้มีความสำคัญมากซึ่งผู้นำเขาประสบความสำเร็จทีเดียว⁹

สำหรับอีกอรรถบทหนึ่งคือการพัฒนากองทัพ ในสมัยเมจิ มีรายละเอียดมากมายจะไม่นำมากล่าวทั้งหมด การสร้างกองทัพของเขานั้น ลักษณะเด่นคือทุ่มงบประมาณอย่างมากในด้านการทหาร ในช่วงที่ทำสงครามใหญ่ งบประมาณจะขึ้นถึงครึ่งของงบประมาณดินทั้งหมด¹⁰ และลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งคือตั้งแต่สมัยเมจิจนถึงสงครามโลกครั้งที่สอง ญี่ปุ่นได้ทำสงครามและปฏิบัติการทางทหารถึงมากทำสงครามใหญ่ 4 ครั้ง คือรบกับจีนสมัยราชวงศ์แมนจู รบกับรัสเซีย แล้วก็ทำสงครามรุกรานจีน และสงครามโลกครั้งที่สอง แล้วมีปฏิบัติการทางทหารอีก 5 ครั้งคือ สงครามเข้าไปในไต้หวันเข้าไปปราบกบฏปักกิ่ง เซอร์ เข้าไปในไซบีเรีย เข้าไปในแมนจูเรีย แล้วก็ในสงครามโลกครั้งที่หนึ่งก็ส่งเข้าไปด้วย ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นสมัยเมจิจนถึงสิ้นสงครามโลกครั้งที่สองเต็มไปด้วยการรบ นอกจากนี้วิธีการพัฒนากองทัพของเขาก็มีหลักที่ว่า ทหารต้องเป็นอิสระจากฝ่ายรัฐสภาและฝ่ายรัฐบาล กองทัพจะขึ้นตรงต่อจักรพรรดิโดยตรง ดังนั้น รัฐสภา รัฐบาล รัฐมนตรีกลาโหมจะมาแทรกแซงไม่ได้ อันนี้เป็นหลักการที่ฝ่ายทหารพยายามอ้างและก็สามารถล้มรัฐบาลได้ วิธีการที่จะล้มรัฐบาลคือ มีการออกระเบียบมาข้อหนึ่งว่า คนที่จะเป็นรัฐมนตรีกระทรวงทหารบกและทหารเรือต้องเป็นทหารประจำการยศพลโทหรือพลเรือโทขึ้นไป ถ้าเขาไม่ส่งมาก็ตั้งรัฐบาลไม่ได้ หรือถ้าตั้งได้แล้วกองทัพไม่พอใจ สั่งให้นายพลโทหรือพลเรือโทคนนั้นลาออก รัฐบาลก็ล้มอีกเช่นกัน¹¹ เรื่องการพัฒนากองทัพเกี่ยวข้องกับการพัฒนาอุตสาหกรรมอย่างมาก คืออุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับทางด้านการทหาร เช่น ทางด้านการต่อเรือ พวกนี้จะพุ่งไปไกลมาก แต่อุตสาหกรรมประเภทที่เกี่ยวข้องกับปากท้อง

ของกินของใช้ พวกนี้จะล่าหลัง คือเขาจะสนับสนุนอุตสาหกรรมที่เชื่อมโยงกับอาวุธยุทธโธปกรณ์เป็นหลัก กล่าวโดยสรุป การสร้างอุตสาหกรรมกับการสร้างกองทัพขึ้นมา 2 อย่างนี้เกื้อหนุนซึ่งกันและกัน เป็นเป้าหมายของผู้นำเมจิ เขาต้องการเร่งเรงรัด 2 อย่างนี้ให้เกิดในเวลาอันสั้น นี่คืออรรถบทหลักของการสร้างชาติสมัยเมจิ

ประเด็นที่สาม เรื่องระบบการเมืองที่รองรับอยู่ จะกล่าวเพียงสั้น ๆ ว่า ระบบการเมืองที่รองรับให้การพัฒนา 2 อย่างนี้เกิดขึ้นมานั้น ดูที่รัฐธรรมนูญเมจิว่าเขาเขียนไว้อย่างไร แล้วก็ไปดูที่อุดมการณ์รัฐว่าเป็นอย่างไร อาจสรุปสั้น ๆ ได้ว่า ระบบการเมืองที่รองรับอยู่นี้ นิยมเรียกกันว่า emperor system ผู้บัญชาการสูงสุดคือจักรพรรดิการแต่งตั้งใครขึ้นมาเป็นนายกเป็นอำนาจของพระองค์ การประกาศสงครามเป็นอำนาจของพระองค์ การแก้ไขรัฐธรรมนูญเป็นสิทธิ์ขาดของพระองค์ อุดมการณ์ของรัฐก็เป็นอุดมการณ์จักรพรรดิ มุ่งเทิดทูนสถาบันให้เป็นศูนย์รวมจิตใจ โดยโยงมาที่พระองค์ทั้งหมด ปรัชญาการศึกษาที่รวมศูนย์มาที่เรื่องความรักชาติ โดยเน้นหนักกว่าเป็นสถาบันที่อยู่มาตลอด 2,000 ปี ไม่เคยมีการเปลี่ยนราชวงศ์ ปรัชญาการศึกษาในสมัยเมจินั้น รัฐมนตรีศึกษาธิการคนหนึ่งบอกว่า มีไว้เพื่อผู้เรียน แต่การศึกษานั้นเป็นไปเพื่อรัฐ¹² กล่าวได้ว่าระบบการเมืองที่รองรับให้อุตสาหกรรมกับกองทัพเติบโตขึ้นมาเป็นระบบการเมืองที่ขัดขวางต่อการเติบโตของสถาบันประชาธิปไตย รัฐสภาและพรรคการเมืองเติบโตไม่ได้ตามที่ควรจะเป็น การเลือกตั้งก็ไม่ได้มีความหมายสำคัญพื้นฐานในการเปลี่ยนแปลงผู้นำ สิทธิมนุษยชนต่าง ๆ ถูกลิดรอน ฯลฯ

ประเด็นที่สี่ เรื่องราคาที่ต้องชำระ การพัฒนาอุตสาหกรรมและการพัฒนากองทัพนั้น อย่างไม่ต้องสงสัยเลย นำมาซึ่งปัญหาอย่างแน่นอน ยุทธศาสตร์ในการ

พัฒนาอุตสาหกรรมของสมัยนั้น ยึดหลักความคิดข้อหนึ่งที่ว่า อุตสาหกรรมในโลกตะวันตกพัฒนาขึ้นมาได้ โดยมี Social cost คือต้องมีการสูญเสีย มีค่าใช้จ่ายทางด้านสังคมนานัปการ แต่ญี่ปุ่นควรจะพัฒนาอุตสาหกรรม โดยไม่ให้เกิดค่าใช้จ่ายหรือราคาทางสังคมนี้ เช่น ปัญหาการพิพาทแรงงาน ฯลฯ นอกจากนี้ลัทธิปัจเจกบุคคลนิยมซึ่งเกิดขึ้นในสังคมตะวันตก ทำให้ยากต่อการที่จะปกครองแบบเผด็จการ เพราะฉะนั้นเขาจึงป้องกันไม่ให้เกิดขึ้น อย่างในเรื่องแรงงาน เขาไม่สนับสนุนให้กรรมกรตั้งพรรคการเมือง ไม่ส่งเสริมให้มีการตั้งสหภาพแรงงานเสรี ความคิดปัจเจกชนนิยมไม่สนับสนุนให้เกิด มีนักวิชาการคนหนึ่งชื่อว่า เวบเบลน (Veblen) เขียนไว้ในปี ค.ศ.๑๙๑๕ ในบทความเรื่อง “โอกาสพิเศษของญี่ปุ่น” ระบุว่าญี่ปุ่นได้พัฒนาอุตสาหกรรมขึ้นมาโดยมีโอกาสพิเศษอันหนึ่ง คือหลีกเลี่ยงไม่ให้เกิดปัญหาตามมาอย่างที่ประเทศตะวันตกประสบ เพราะฉะนั้นอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นจึงค่อนข้างจะเติบโตได้เร็วและไม่ต้องมีการสูญเสียทางด้านนี้ บทความของเวบเบลนในปี 1915 นี้จุดนี้ได้ดีมาก¹³ แนวความคิดสังคมนิยมถูกปราบปราม ประชาธิปไตยมีแต่โครงที่ไม่สมบูรณ์และเนื้อในอ่อนแอ โดยสรุป ญี่ปุ่นสมัยนั้นหลีกเลี่ยงไม่ให้เกิดอย่างที่เกิดในตะวันตก แต่ในที่สุดแล้วญี่ปุ่นต้องชำระราคานั้นจากการขยายอำนาจ การเข้าสู่สงคราม การสร้างความยิ่งใหญ่ของแห่งชาติ และการสร้างความเป็นภาคภูมิใจชาติขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่าโดยปฏิบัติการทางทหาร¹⁴ ญี่ปุ่นสร้างสถานการณ์ขึ้นหลายครั้งเช่น เหตุการณ์แมนจูเรียปี ค.ศ.1931 ฯลฯ เหตุการณ์ที่เซี่ยงไฮ้ ค.ศ.1932 นั้น ทหารญี่ปุ่นใช้วิธีให้ชาวจีนคนหนึ่งจำวานมาให้ทำร้ายพระญี่ปุ่นรูปหนึ่งขณะเดินบิณฑบาตในเมืองเซี่ยงไฮ้แล้วอาศัยเป็นข้ออ้าง เรียกร้องให้จีนสั่งยุบองค์การต่อต้านญี่ปุ่นทั้งหมด รวมทั้งได้ปฏิบัติการทางทหารขยายออกนอกเขตเช่า เหตุการณ์เซี่ยงไฮ้

อีกครั้งหนึ่งในปี ค.ศ.1937 คนหนึ่งที่โดนลูกหลงเป็นนักวิชาการที่มีชื่อเสียงมากชื่อ โรเบิร์ต โรชาวเออร์ ผู้เป็นพี่ชายของนักประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นชื่อดังคนหนึ่งในปัจจุบันคือ เอ็ดวิน โรชาวเออร์ (อดีตทูตอเมริกาประจำโตเกียว) เอ็ดวิน โรชาวเออร์ ถือว่าการตายของพี่ชายในครั้งนั้นเป็นความสูญเสียแรกสุดของอเมริกาในสงครามโลกครั้งที่สอง

ญี่ปุ่น “รุกราน” ประเทศจีนในปี ค.ศ.1937 โจมิตีทางทหารเมืองเทียนสิน ปักกิ่ง เซี่ยงไฮ้ นานกิง จุงกิง กวางตุ้ง เมืองชายฝั่งเหล่านี้ญี่ปุ่นยึดครองทั้งหมด จากนั้นก็พยายามที่จะรุกลึกเข้าไปในแผ่นดินใหญ่ การถล่มเพิร์ลฮาร์เบอร์เป็นขั้นตอนสุดท้ายของการสร้างเกียรติภูมิยิ่งใหญ่ ข้อสังเกตตรงนี้คือ ทหารถือว่าเขามีอิสระที่จะปฏิบัติทางยุทธการไม่ขึ้นกับรัฐบาล ลัทธิรัฐบาลได้ ไม่ขึ้นกับรัฐสภา ระบบอย่างนี้จรรโลงให้อุตสาหกรรมเติบโต จรรโลงให้กองทัพพัฒนาขึ้นมาได้ ประวัติศาสตร์ทำสงครามที่เกิดขึ้นกับระบบการเมืองที่สร้างขึ้นมาในต้นสมัยเมจินั้นอาจมีบางคนโต้เถียงว่าห่างไกลกัน ผู้นำเมจิเขาไม่ต้องการเดินเส้นทางเช่นนี้ เขาจะซื่อมากถ้าเขาเห็นระบบการเมืองที่เขาสถาปนาขึ้นอย่างรัดกุมได้แปรเปลี่ยนไป พวกเขาได้สร้างระบบการเมืองรองรับที่ดีที่สุดสมัยนั้น แต่ทว่ามีตัวแปรอื่นหลายอย่างในช่วงหลังที่ต้องรับผิดชอบต่อเส้นทางการพาชาติไปสู่การเสี่ยงผจญภัยและความล่มจม แต่อย่างไรก็ตามนักวิชาการคนอื่นอาจไม่เห็นด้วย น่าจะกล่าวได้ว่ารัฐธรรมนูญเมจิกับเส้นทางการเข้าสู่สงครามนี้ ตัดออกจากกันไม่ได้ แม้มันจะอยู่ห่างกัน แต่เป็นเส้นเดียวกัน ไม่ใช่สองเส้นที่อยู่แยกจากกัน¹⁵

3. สมัยหลังสงครามโลกครั้งที่สอง

ในช่วงเวลาประมาณ 7 ปีที่อยู่ใต้การยึดครองของแมคคาเธอร์ หรือก็คือของอเมริกาหรือฝ่ายพันธมิตร การเปลี่ยนแปลงภายในญี่ปุ่นช่วงนั้นเป็นปฏิวัติ หรือเป็นเพียงการปฏิรูป เพื่อที่จะตอบคำถามนี้ก็ต้องไปดูเนื้อหาและขนาดของการเปลี่ยนแปลงในช่วงประมาณเกือบ 7 ปีนี้ว่ามีการเปลี่ยนแปลงอย่างถอนรากถอนโคนหรือไม่ ประการแรก แมคคาเธอร์บุกกองทัพบก เรือ และอากาศ อาชญากรสงคราม 7 คนถูกแขวนคอ รวมทั้งนายพลโตโจ และอิโรตะ สองคนนี้เป็นอดีตนายกรัฐมนตรี มีการปล่อยนักโทษการเมือง 2,500 คน ประการที่สอง สถาบันจักรพรรดิ ตอนแรกมีแนวคิดให้จัดการลงโทษในฐานะที่ต้องรับผิดชอบต่อสงคราม แมคคาเธอร์ระดมนักวิชาการมาช่วยกันศึกษาได้ถึงข้อดีข้อเสียของการดำเนินคดีกับพระองค์ ในที่สุดก็เห็นว่าควรรักษาสถาบันไว้ มิเช่นนั้นจะกระทบกระเทือนจิตใจชาวญี่ปุ่นมากเกินไป แมคคาเธอร์ได้พยายามที่จะโน้มน้าวทางวอชิงตันให้เห็นด้วย โดยแจ้งไปทางวอชิงตันว่า ไม่ควรจะไปโค่นล้มสถาบันนี้เสีย มิฉะนั้นจะเกิดจลาจลขนานใหญ่ทั่วประเทศทำให้ต้องสังหารมายึดครองญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นอีกมหาศาล¹⁶ สถาบันจักรพรรดิเองก็ปรับพระองค์ ทรงวางพระองค์เสียใหม่ ในวันที่ 1 มกราคม ค.ศ.1946 พระองค์ก็ทรงออกประกาศว่า พระองค์ไม่ใช่สมมุติเทพ ไม่ใช่เป็นเทพในกายมนุษย์อย่างที่เชื่อกันมา นับเป็นคำแถลงการณ์ที่คนญี่ปุ่นเองก็ “กลับความรู้สึก” ไม่หันเหมือนกัน เคยเชื่อกันมาว่าเป็นเทพสืบสายมาจากอามเตเรสึ แต่พระองค์กลับทรงชี้แจงว่าไม่ใช่ เป็นเพียงคนธรรมดา แล้วก็มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ในปี ค.ศ.1946 มีผลบังคับใช้ในปี ค.ศ.1947 รัฐธรรมนูญฉบับนี้แมคคาเธอร์เป็นคนร่างขึ้น ตอนแรกให้ญี่ปุ่นร่าง ญี่ปุ่นร่างมากก็เป็นแบบยังไม่เป็นที่จุใจ จึงสั่งผู้ใต้บังคับบัญชาให้ร่างเอง แล้วทำเสร็จภายใน 6 วัน อย่างไม่น่าเชื่อ¹⁷ เอาปรัชญาการ

เมืองอเมริกาใส่เข้าไป ซึ่งชาวญี่ปุ่นที่อ่านรัฐธรรมนูญก็จับสำนวนประโยคได้

อ่านดูรัฐธรรมนูญแล้วก็จะเห็นระบบการเมืองใหม่หลาย ๆ อย่าง เช่น สถาบันจักรพรรดิหมดฐานะ “ศักดิ์สิทธิ์ผู้ใดจะละเมิดมิได้” คำนี้หมดไป รัฐธรรมนูญเขียนเพียงแต่ว่าเป็นสัญลักษณ์ของประเทศและความสามัคคีเท่านั้นเอง รัฐธรรมนูญให้สิทธิมูลฐานแก่ประชาชนอย่างเต็มที่และอย่างกว้างขวางในทุกด้าน สถาบันรัฐสภามีอำนาจสูงสุดในประเทศ คือเอาระบบ parliamentary supremacy ของอังกฤษมาใช้ แล้วก็ให้ผู้ว่าราชการจังหวัดมาจากการเลือกตั้งโดยตรง อันนี้เอาของอเมริกามา นอกจากนั้นมีการเปลี่ยนแปลงอย่างอื่นอีก แมคคาเธอร์จัดการกับบริษัทโชบัทสึ เช่น มิตซูบิชิ มิตซูบิชิ ซูมิโตโม แล้วก็กระจายหุ้นออกไปหมด คณะยึดครองได้ดำเนินการปฏิรูปที่ดินอย่างเด็ดขาด ตอนนั้นที่ดินที่เป็นแบบต้องเช่าทำกินมีประมาณครึ่งหนึ่งของทั้งหมดก็ยึดที่ดินมา แล้วขายให้เกษตรกรในราคาถูก สหภาพแรงงานได้รับการส่งเสริมให้เกิดมีขึ้น ให้สิทธิเสรีภาพในการรวมพลังได้เต็มที่ มีการปฏิรูปทางการศึกษา ลดอำนาจของกระทรวงศึกษาธิการลง แล้วก็ให้มีคณะกรรมการการศึกษาขึ้นในแต่ละท้องถิ่น อันนี้เป็นคณะกรรมการที่ประกอบด้วยตัวแทนของประชาชนและผู้ทรงคุณวุฒิต่าง ๆ ทุกวันนี้การเลือกใช้แบบเรียนอะไรต่าง ๆ ก็เป็นอำนาจของกรรมการชุดนี้จะกำหนด ไม่ใช่เป็นของกระทรวงศึกษาธิการ (แต่การที่จะอนุมัตินั้นเป็นของกระทรวง) จะใช้เล่มไหนนั้นเป็นอำนาจของ Education Commission

ความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นข้างต้นน่าที่จะเรียกว่าเป็นการปฏิวัติเช่นเดียวกับคอนเมจิ คือ มีการถอนรากถอนโคนจริง ๆ สถาบันจักรพรรดิเปลี่ยนไป สถาบันการทหารถูกยุบ ธุรกิจต่าง ๆ ถูกจำกัด สหภาพแรงงานและสหกรณ์เกษตรกรได้รับการส่งเสริมจริง

จึง ปรึษาการศึกษาต่าง ๆ เปลี่ยนไปหมด เหล่านี้เป็น การเปลี่ยนแปลงที่รุนแรง มีลักษณะเป็นการปฏิวัติ แม้ว่าจะดำเนินไปโดยกำลังจากภายนอกคือโดยคณะยึดครอง¹⁸ แต่ฝ่ายประชาชนญี่ปุ่นก็สนองตอบด้วยดี และยอมรับความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ เขามีความหวังกับเส้นทางประวัติศาสตร์แบบเดิม ความหดหู่ใจในประวัติศาสตร์เดิมมีมากแค่ไหน เขาก็ยังเกลียดระบบเดิมแค่นั้น แล้วก็หันมารับระบบใหม่อย่างเต็มที่

ประเด็นที่สองเรื่องอรรถบทที่โดดเด่นในสมัยหลังสงคราม ใครจะขอนำเสนอว่าได้แก่การเติบโตทางเศรษฐกิจระดับสูงทั่วไปในทุกด้าน เกษตรกรรมก็เติบโตไม่ใช่อุตสาหกรรมอย่างเดียว การเติบโตทางเศรษฐกิจระดับสูงนี้เริ่มในช่วงตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1950 เศรษฐกิจของญี่ปุ่นเติบโตเร็วมาก คือ ประมาณ 3 เท่าของอเมริกา มีนักวิชาการคนหนึ่งทำนายว่า ถ้าเศรษฐกิจของญี่ปุ่นเติบโตในระดับนี้ไปเรื่อย ๆ ก่อนสิ้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 เศรษฐกิจของญี่ปุ่นจะเป็นอันดับหนึ่งของโลก ในช่วงปี ค.ศ.1960-70 เติบโตเฉลี่ยปีละ 12.1% การเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วนี้ ถ้าเราตั้งคำถามว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร ทำไมมันจึงเป็นไปได้ คำอธิบายมีอยู่หลายประการ ที่สำคัญก็คือมรดกจากที่อเมริกามาปฏิรูปให้ คืออเมริกาได้มาแผ้วทางต่าง ๆ ให้เช่นปฏิรูปที่ดินให้ ทำให้ผลิตผลทางเกษตรสูงขึ้น ปฏิรูปทางการศึกษา ทำให้การศึกษาพัฒนาไปเป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง อเมริกาบริการการป้องกันประเทศของญี่ปุ่น ทำให้ญี่ปุ่นสามารถประหยัดงบทหารไปอย่างมาก ทุกวันนี้ญี่ปุ่นใช้ขบเพื่อการทหารประมาณ 6% ของงบประมาณดิน ของไทยประมาณ 20% ของอเมริกาประมาณ 15% และซาอุดีอาระเบียประมาณ 20% ของเยอรมันนี่ก็สูง โซเวียตก็สูง ของจีนก็สูง ญี่ปุ่นสามารถประหยัดเอาเงินงบประมาณดินไปทุ่มทางด้านพัฒนา มีศัพท์เรียกว่า “ญี่ปุ่นได้โดยเสรี” (Free Drive) คำอธิบาย

อีกประการหนึ่งก็คือ บทบาทของระบบราชการโดย เฉพาะอย่างยิ่งกระทรวงที่ดูแลด้านอุตสาหกรรมและพาณิชย์ มีบทบาทที่สำคัญยิ่งในการทำหน้าที่เป็นสนธิการให้กับภาคเอกชน คำอธิบายอื่นได้แก่ ความขยันขันแข็งของประชาชนญี่ปุ่น ซึ่งไม่เคยเสื่อมถอยลงไป และเมื่อผิดหวังจากเส้นทางแห่งความยิ่งใหญ่ด้านการทหาร เขาก็หันมาสู่เส้นทางยิ่งใหญ่ทางด้านเศรษฐกิจ ทรัพยากรบุคคลของญี่ปุ่นไม่เคยเสื่อมถอยลง การแพ่งสงครามไม่ได้ทำให้ระเบียบวินัยและความใฝ่ก้าวหน้าของคนญี่ปุ่นลดลง และแรงงานสัมพันธ์ในญี่ปุ่นก็มีลักษณะพิเศษ ความรู้สึกฉันท์บิดามารดาในครอบครัวเดียวกันนี้ เขามีอยู่สูงตั้งแต่สมัยเมจิ หรือก่อนหน้านั้นอีกไม่เคยเสื่อมถอยไปตามกาลเวลา

ประเด็นที่สาม เรื่องระบบการเมืองที่รองรับการเติบโตทางเศรษฐกิจระดับสูงอยู่นี้ จะเห็นได้ว่ารัฐธรรมนูญที่ใช้อยู่ในปัจจุบันเป็นรัฐธรรมนูญที่เป็นประชาธิปไตยเต็มที่ พูดได้ว่าเป็นรัฐธรรมนูญที่ลบลบาทของสมัยเมจิทั้งหมด ระบบการเมืองสมัยเมจิถือว่าผิดทั้งหมด นั่นคือ การที่สถาบันจักรพรรดิมีฐานะและอำนาจสูงส่งถือว่าผิด ให้อำนาจรัฐสภาแต่น้อยถือว่าผิด ทหารมีฐานะอิสระก็ผิด ฯลฯ ต่อไปนี้ ผู้บัญชาการสูงสุดจะได้แก่นายกรัฐมนตรีโดยตำแหน่ง ระบบการเมืองอีกด้านได้แก่ สนธิสัญญาความมั่นคงที่ญี่ปุ่นทำกับสหรัฐอเมริกาในปี ค.ศ.1951 เป็นสนธิสัญญาที่ให้อเมริกามาตั้งฐานทัพในญี่ปุ่น ตั้งแต่ในเกาะฮอกไกโด จนถึงโอกินาวา แล้วก็ยินยอมให้สหรัฐอเมริกาใช้ฐานทัพเหล่านั้นไปปฏิบัติการในประเทศรอบ ๆ ญี่ปุ่นได้อีกด้วย ระบบการเมืองที่รองรับประการสุดท้ายก็คือ โครงสร้างพรรคการเมืองที่เกิดขึ้นในปี ค.ศ.1955 ที่พรรคการเมืองแนวอนุรักษนิยมสองพรรครวมตัวกันสามารถมีเสียงข้างมากในรัฐสภาได้ นี่คือพรรคเสรีประชาธิปไตย (Liberal Democrat Party) พรรคนี้ได้จัดตั้งรัฐบาลติดต่อกันมาตั้งแต่

ก่อตั้งพรรคปี 1955 จนถึงปัจจุบันนี้ ทุกครั้งที่มีการเลือกตั้ง ชนะได้เสียงเกินครึ่งในรัฐสภา และตั้งรัฐบาลโดยไม่ต้องผสมกับพรรคอื่น (ยกเว้นครั้งเดียวในปี ค.ศ.1983) เวลาอภิปรายในรัฐสภาก็สามารถผ่านกฎหมายได้ทุกเรื่อง รัฐมนตรีของญี่ปุ่นแต่ละคนก็คือ ประธานพรรคการเมืองนี้ไม่ว่าจะเป็นนาคาโซะหรือคนก่อนหน้านั้น ชูชูกิ โอฮิรา ทานากะ ฟูกูเดะ มิชิ ซาโตะ ฯลฯ นี่คือเสถียรภาพทางการเมือง ที่เป็นฐานเอื้อให้เศรษฐกิจพัฒนาไปอย่างรวดเร็ว¹⁹

ประเด็นที่สี่ เรื่องราคาทางสังคม ในช่วงสมัยเมจิ นั้น ระบบการเมืองที่รองรับเป็นแบบเผด็จการที่ไม่ยอมให้มีความคิดที่แตกต่างจากของรัฐ ในสมัยหลังสงคราม ระบบการเมืองที่รองรับอยู่เป็นประชาธิปไตยเต็มที่ เพราะฉะนั้น ความตึงเครียดภายในประเทศและราคาที่จะต้องชำระก็ไม่รุนแรงเท่า แต่อย่างไรก็ตาม การพัฒนาเศรษฐกิจในระดับสูงมีราคาที่จะต้องชำระเหมือนกัน ถ้าเราพูดถึงความหัตถ์หรือปาฏิหาริย์ของญี่ปุ่นสมัยหลังสงครามโดยไม่พูดถึงเรื่องปัญหาสภาพแวดล้อม เป็นพิษก็จะเป็นการมองญี่ปุ่นเพียงด้านเดียว เรื่องสภาพแวดล้อมเป็นพิษเป็นปัญหาที่รุนแรงมากในญี่ปุ่น รัฐบาลพรรคเสรีประชาธิปไตย “โหมไฟ” ให้เศรษฐกิจเติบโตอย่างรวดเร็ว แต่ว่าได้ละเลยเรื่องสภาพแวดล้อม เกิดโรคที่น่ากลัวยิ่งคือ “มินามาตะ” ที่หมู่บ้านแห่งหนึ่งในเกาะกิวชู มีคนในหมู่บ้านป่วยแล้วก็ตายไป แพทย์ตรวจแล้ววินิจฉัยว่าเพราะสารปรอทจากโรงงานอุตสาหกรรมหนึ่ง แต่ว่าทางโรงงานไม่ยอมรับ นายกเทศมนตรีเมืองนั้นก็ยอมรับ แต่ตอนหลังก็สามารถพิสูจน์ได้เมื่อสังเกตเห็นว่า มีแมวดิ้นตายเพราะไปกินปลา และปลาไปกินสารปรอทที่ถ่ายออกมาจากโรงงานป่วยแห่งนั้น มีคนตาย พิการ ขนงอกระดูกเบี้ยว แล้วก็เป็นการค้นพบด้วย วงการแพทย์ไม่รู้จะเรียกว่าโรคอะไรก็เลยเรียกโรคนั้นตามชื่อหมู่บ้านว่าโรคมินามาตะ อีก

จุดหนึ่งที่เกิดปัญหาคือที่โยโกโตะในจังหวัดโอชิ ที่นั่นมีคลังน้ำมันของบริษัทน้ำมันใหญ่ ๆ กระจุกอยู่เต็มไปหมด ผู้ที่อยู่อาศัยแถบนั้นสูดอากาศเป็นพิษเข้าไปทำให้เป็นโรคหืด ปัญหา Pollution ในญี่ปุ่นช่วงทศวรรษ 1960 และ 1970 แรงมาก อากาศเสีย น้ำเป็นพิษ ชีวิตความเป็นอยู่ของคนมีความมั่นใจน้อยจนทำให้เกิดการระบายโรงงานอุตสาหกรรมออกสู่เขตชนบทแล้วก็ออกนอกประเทศ ในระยะหลังสถานการณ์ค่อยดีขึ้น ปัญหาเบาบางลง²⁰

อีกความตึงเครียดหนึ่งหรือราคาทางสังคมก็คือ การต่อต้านสนธิสัญญาความมั่นคงที่สหรัฐอเมริกามาตั้งฐานทัพ คนญี่ปุ่นต่อต้านอย่างมาก โดยเฉพาะในปี ค.ศ.1960 ที่มีการต่อสัญญานั้นคนเดินขบวนคัดค้านทั่วประเทศ ชาวญี่ปุ่นส่วนใหญ่มีความเห็นว่า ควรที่จะวางตัวเป็นกลาง ไม่ใช่ไปเอียงเข้ากับอเมริกา และอเมริกาก็ไม่ได้ใช้ฐานทัพอันนั้นเพื่อป้องกันประเทศญี่ปุ่นเท่านั้น แต่เพื่อยุทธศาสตร์ของอเมริกาในตะวันออกไกลทั้งหมด เช่น สงครามในเวียดนาม ฯลฯ ในปี ค.ศ.1960 นี้ เกิดคลื่นต่อต้านอย่างมาก มีการล้อมรัฐสภาไว้เพื่อขัดขวางการลงมติต่อสนธิสัญญาดังนั้น

อีกอันหนึ่งซึ่งเป็นปัญหาหรือราคาทางสังคมที่ต้องเสียก็คือ การขยายตัวทางเศรษฐกิจในต่างประเทศทำให้เกิดภาพพจน์ลัทธิเศรษฐกิจหรือจักรพรรดินิยมทางเศรษฐกิจ ตอนทานากะเดินทางมาประเทศไทยก็ถูกนักศึกษาไทยเดินขบวนต่อต้าน ที่อินโดนีเซียก็เกิดขึ้นเช่นกัน ในปี พ.ศ. 2527 ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็มีการรณรงค์ต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น เดินขบวนที่หน้าห้างสรรพสินค้าญี่ปุ่นหลายแห่ง การรณรงค์ครั้งนั้นนำไปสู่การออกสมุดปกขาวของรัฐบาล เพื่อที่จะใช้เป็นกรอบในการที่จะไปเจรจากับญี่ปุ่น และนำไปสู่การรณรงค์ใช้สินค้าไทยซึ่งหน่วยราชการต่าง ๆ กำลังทำอยู่ในขณะนี้ เรื่องตุลการค้าเป็นเรื่องใหญ่เรื่องหนึ่ง สำหรับไทยตั้ง

ปรากฏว่า ในปี 2527 เสียดุลย์การค้ากับญี่ปุ่น 62% ของที่เราเสียกับทั้งหมด เป็นมูลค่า 4 หมื่นสามพันล้านบาท ปัญหาแบบนี้ญี่ปุ่นไม่แก้ ปล่อยคาราคาซังเรื่อยมา ภาพพจน์ “สัตว์เศรษฐกิจ” แม้จะค่อย ๆ เลือนหายไปแล้วก็ตาม แต่ความรู้สึกว่าญี่ปุ่นเอาไรต์เอาเปรียบไทยก็ยังคงมีอยู่ในหมู่นักศึกษาและประชาชนทั่วไป

4. ส่งท้าย

การพัฒนาประเทศของญี่ปุ่นในสมัยเมจิกับสมัยหลังสงครามที่ได้ศึกษามีลักษณะร่วมที่ปรากฏคือมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านที่เป็นการปฏิวัติทั้ง 2 ช่วงประการที่สองมีการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง และประการที่สาม บทบาทของรัฐมีอยู่อย่างมากตลอดมา เพิ่งจะมาริมลดลง โดยเอกชนเริ่มจะเสียงแข็งขึ้นหรือปฏิเสธบทบาทของรัฐ ในระยะไม่นานมานี้ บทเรียนที่สำคัญก็คือการ “ลบทบ” เรื่องลัทธิทหาร ญี่ปุ่นปัจจุบันได้จัดลัทธิทหารอย่างสิ้นเชิง รวมทั้งจัดอุดมการณ์จักรพรรดิด้วย เมื่อสองสถาบันนี้ถูกลดฐานะลง ประชาธิปไตยก็เติบโตขึ้นมาได้ประชาธิปไตยของญี่ปุ่นมันคงอยู่ได้เพราะสองสถาบันนี้ถูกขยับห่างออกไป อย่างไรก็ตามในปัจจุบัน คนญี่ปุ่นได้เริ่มตั้งคำถามว่า ภารกิจแห่งชาติคืออะไร ความหมายของการดำรงอยู่ในโลกคืออะไร บทบาทในโลกของตนคืออะไร เราแสวงหาอะไรกันแน่ ฯลฯ วัฒนธรรมประเพณี ความละเอียดอ่อน ความสวยงาม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของเขาลดลงไป อันนี้ก็ทำให้คนญี่ปุ่นยิ่งถามตัวเอง อย่างเช่น นักเขียนกึ่งนักการเมืองคนหนึ่งบอกว่า ทุกวันนี้ในจิตใจของคนญี่ปุ่นมีความว่างเปล่า²¹ จะว่าอนุรักษนิยมก็ไม่ใช่ เสรีนิยมก็ไม่ใช่ ก้าวหน้าก็ไม่ใช่ล้าหลังก็ไม่ใช่ ตะวันตกก็ไม่ใช่ ตะวันออกก็ไม่ใช่ ฯลฯ คนญี่ปุ่นถามตัวเองมากขึ้น หลังจากที่บรรลุแล้วทางด้านเศรษฐกิจ ในเรื่องแลไปในอนาคตนี้ มีประเด็นหนึ่งซึ่งคนญี่ปุ่นขบคิด

อยู่คือสัดส่วนใดจึงจะเหมาะสมระหว่างการเป็นตัวของตัวเองกับการเป็นนานาชาตินิยม คือควรจะมีบทบาทในเรื่องของนานาชาติแค่ไหน แล้วก็เป็นตัวของตัวเองแค่ไหน²² คำตอบจะออกมาเป็นอย่างไรก็ขึ้นอยู่กับประเมินประวัติศาสตร์สองช่วงที่ผ่านมา ผู้ที่เรียกร้องระบบสมัยเมจิจงจะมีน้อยมาก เพราะเป็นระบบที่มี social cost สูง คนที่พอใจในการปฏิรูปต่าง ๆ สมัยหลังสงครามน่าจะมียุ่่มาก แต่อย่างไรก็ตาม มีสัญญาณว่าขณะนี้กำลังเป็นจุดหัวเลี้ยวหัวต่อของการประเมินประวัติศาสตร์ 100 ปีของคนญี่ปุ่น นายกรัฐมนตรี นากาโซเนะ ได้ประกาศแนวนโยบาย “ชำระบัญชียุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง” ที่เรียกในภาษาญี่ปุ่นว่า sengo sokessan ขณะที่อดีตรัฐมนตรีศึกษาธิการ นายฟูจิโอะ พูดว่า การที่เกาหลีถูกญี่ปุ่นยึดครองเป็นอาณานิคม นั้น เป็นปัญหาความรับผิดชอบของคนเกาหลี และล่าสุด นายกรัฐมนตรี นากาโซเนะ กล่าวว่า “ระดับสติปัญญา” ของญี่ปุ่นสูงกว่าอเมริกา เนื่องจากในสหรัฐฯ มีชนส่วนน้อย เช่น นิโกรและโปโตริกัน ทั้งหมดนี้เป็นสิ่งที่สะท้อนความมั่นใจครั้งใหม่ของคนชาติญี่ปุ่น ซึ่งไม่ต้องสงสัยเลยว่า การปฏิเสธความรับผิดชอบในสงครามแห่งการรุกรานประเทศเพื่อนบ้านเอเชีย และการประเมินค่าต่ำลงแก่การปฏิรูปยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง จะมีนัยสำคัญอย่างมากต่อการมองความเป็นชาติของคนญี่ปุ่นถ้าญี่ปุ่นประเมินแนวทางเมจิสูงและแนวทางหลังสงครามต่ำคงจะไม่ใช่เรื่องปกติที่มีผลดีต่อความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านเอเชียอย่างแน่นอน และเราก็ได้เป็นปฏิกริยาคัดค้านต่อการพยายามจะ “แก้ตำราประวัติศาสตร์” ของญี่ปุ่นนี้ จากเกาหลีและประเทศจีนเพื่อนบ้านแล้ว

ในท้ายที่สุด ประเด็นสำคัญที่ไม่ควรจะมีมองข้ามไปก็คือ การตั้งคำถามนั้นเป็นสิ่งสำคัญยิ่งคำถามที่นิยมตั้งกันเรื่อยมาก็คือ ที่ญี่ปุ่นประสบความสำเร็จในการพัฒนาประเทศสมัยเมจิ ขณะที่ประเทศไทยและประเทศจีนล้ม

เวลานั้นเพราะอะไร มีหนังสือที่เขียนในแนวนี้น่าสนใจ
มาก ถ้าตั้งคำถามแบบนี้คำตอบก็จะออกมาว่า สาเหตุก็
คือ หนึ่ง สอง สาม สี่ ห้า หก... โดยเราจะไม่เห็นอีกด้าน
หนึ่งของปัญหาการพัฒนา²³ แต่ถ้าเราตั้งคำถามด้วย
ว่า ทำไมญี่ปุ่นจึงประสบความสำเร็จในการพัฒนาประ
ชาธิปไตย หรือตั้งคำถามว่า ทำไมภาวะของชวาเนาซึ่ง

เป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ จึงไม่เบาลงแม้ว่าจะได้
หลุดพ้นจากสังคมนีเวดัล เราก็จะได้ภาพที่รอบด้านยิ่งขึ้น
ไม่ต้องสงสัยเลยว่า การตั้งคำถามนั้น นอกจากจะ
สะท้อนถึงความสลับซับซ้อนของระบบคิดแล้วยังเป็นเรื่อง
ของ “จุดยืนทางวิชาการ” เป็นอย่างมาก

สำนักหอสมุด

เชิงอรรถ

1. นิยามของคำว่า Meiji Restoration นั้นแตกต่างกันออกไปตัวอย่างเช่น “คือการเปลี่ยนแปลงปฏิรูปที่ล้มรัฐบาลโชกุนที่เมืองเอโดะ สลายระบบการปกครองโตเมียว สร้างระบบรวมศูนย์อำนาจ และสถาปนาระบบทุนนิยมขึ้น โดยอาศัยอำนาจดังกล่าว” อนึ่ง ประเด็นว่า Meiji Restoration เริ่มเมื่อไร และสิ้นสุดเมื่อไรนั้น ทรรศนะก็มีหลากหลาย เช่น ศาสตราจารย์ฮัตโตริ ยูโซะ อธิบายว่าได้แก่ ค.ศ.1853 ที่นายพลเพอร์รี่เดินทางมา ศาสตราจารย์โทยามา ชิเงคิ อธิบายว่าได้แก่ปี ค.ศ.1841 ที่รัฐบาลโชกุนได้ดำเนินการปฏิรูปต่าง ๆ ศาสตราจารย์อิโนอุเอะ คิโยชิ เสนอว่า ได้แก่ปี ค.ศ.1930 ที่เกิดเหตุการณ์จลาจลเรื่องข้าวถวายได้การนำของนายโอชิโอะ เฮฮาชิโร ฯลฯ สำหรับประเด็นว่า สิ้นสุดเมื่อไรนั้น ศาสตราจารย์ฮัตโตริ เสนอว่าได้แก่ปีค.ศ.1890 ที่มีการเปิดประชุมรัฐสภา ศาสตราจารย์โทยามา เสนอว่าได้แก่ปี ค.ศ.1877 ที่เกิดเหตุการณ์กบฏภายใต้การนำของไซโกะ ทาคาโมริ ศาสตราจารย์อิโนอุเอะ เสนอว่าได้แก่ปีค.ศ.1873 ที่มีการประกาศใช้กฎหมายภาษีที่ทันสมัยใหม่ ศาสตราจารย์โฮริเอะ เสนอว่าได้แก่ปีค.ศ.1884 ที่เกิดเหตุการณ์ลุกฮือขบวนการที่ตำบลชิชิบุ และศาสตราจารย์ฮิโรชิ เสนอว่าได้แก่ปี ค.ศ.1889 ที่มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ จะอย่างไรก็ตาม Meiji Restoration ย่อมไม่ใช่การปฏิรูปในช่วง 1868-1912 อันเป็นระยะเวลาของสมัยเมจิ แต่อย่างใด ดู *Kindai Nihonshi Jiten* (Dictionary of Modern Japanese History), Toyo Keizai Shinposha, 1958, p.590.

2. ศาสตราจารย์สมิธชี้ว่า “ชนชั้นนักรบญี่ปุ่น...ไม่เพียงแต่ยอมเสียอภิสิทธิ์ แต่ทว่าได้ยกเลิกอภิสิทธิ์ ไม่มีการปฏิบัติประชาธิปไตยในญี่ปุ่น เนื่องจากว่าไม่มีความจำเป็น : ผู้ปกครองเองเป็นนักปฏิวัติ” ดู Thomas C. Smith, “Japan’s Aristocratic Revolution,” *Yale Review*, L : 3 (Spring 1961), p.370.

3. มีผู้อธิบายว่า กรณีของการเปลี่ยนแปลงในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงในเชิงปริมาณ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงในเชิงคุณภาพ ดู Norman Jacobs, *Modernization without Development, Thailand as an Asian Case*, New York : Praeger Publishers, Inc., 1971.

4. หนังสือที่นำเสนอประวัติศาสตร์สมัยใหม่ด้วยอรรถบท แทนที่จะเรียงไปตามยุคสมัยได้แก่ ตัวอย่างเช่น Kenneth B. Pyle, *The Making of Modern Japan*, D.C. Heath and Company, Lexington, Massachusetts, 1978, pp. หนังสือนี้แปลเป็นภาษาไทย โดย ประเสริฐ จิตต์วัฒน์พงศ์ *สร้างคน - สร้างชาติ : สไตลญี่ปุ่น รุ่งเรือง* สานักการพิมพ์, 2528.

5. ตามการจัดลำดับของรูสโตว์ว่าด้วยช่วงเวลา take-off ของระบบเศรษฐกิจต่าง ๆ ตามลำดับก่อนหลัง จะเป็นดังนี้ : อังกฤษ 1783-1802, ฝรั่งเศส 1830-1860, เบลเยียม 1833-1860, อเมริกา 1843-1860, เยอรมัน 1850-1873, สวีเดน 1868-1890, ญี่ปุ่น 1878-1900, รัสเซีย 1890-1914, และแคนาดา 1896-1914 ดูใน Minami Ryoshin, *Nihon no Keizai hatten* (Japan’s Economic Development), Toyo keizai Shimposha, Tokyo, 1981, p.7

6. รัฐวิสาหกิจต่าง ๆ ถูกจำหน่ายไปในราคาถูกหรือไม่นั้น เป็นเรื่องที่ได้เถียงกันมาก รัฐบาลเองไม่ได้มีเจตนาจะทำกำไรเท่ากับการผูกพันกิจการเหล่านี้ให้ไปรอดในระยะยาวและรัฐบาลเองตอนแรกก็พยายามขายในราคาสูง แต่ขายไม่ออก ดู Thomas C. Smith, *Political Change and Industrial Development in Japan: Government Enterprise, 1868-1880*, Stanford University Press, Stanford, 1955, p.88.

7. ตารางรายละเอียดการขายทอดกิจการรัฐวิสาหกิจให้แก่เอกชนรวม 13 รายการพร้อมราคาขายและผู้รับซื้อกิจการไป ใน *เพ็งอ้วง* น.90-91.

8. Chalmers Johnson, *MITI and the Japanese Miracle : The Growth of Industrial Policy, 1925-1975*, Stanford University Press, Stanford, California, 1982, pp.17-18.

9. คู่ข้อโต้แย้งระหว่างสองสำนัก คือ growth - from - above และ growth - from - below ใน Kenneth B. Pyle, *op.cit.*, pp.80-88.

10. ค่าใช้จ่ายในด้านป้องกันประเทศและที่เกี่ยวข้องกับสงคราม ในช่วงสำคัญ ๆ 8 ช่วงเป็นดังนี้ : ค.ศ.1894-95 = 49.2%, 1900 = 29.5%, 1904-05 = 74.2%, 1914-20 = 27.1%, 1927-28 = 11.3%, 1931-32 = 12.7%, 1937-40 = 42.7% และ 1941-45 = 58.3% ดูรายละเอียดใน Koichi Emi, *Government Fiseal Activity and Economic Growth in Japan, 1868-1960*, Kinokuniya, Tokyo, 1963, p.32; Fujiwara Akira, *Gunjishi (Military History)*, Toyo Keijai Shimposha, Tokyo, 1965, p.167.

11. ดู ประเสริฐ จิตติวัฒน์พงศ์ *ญี่ปุ่น : การแสวงหาฐานะเท่าเทียม* รุ่งเรืองสารสินการพิมพ์, 2526, หน้า 36-44.

12. ในปาฐกถาของรัฐมนตรีศึกษาธิการ โมริ อาริโนริ เมื่อปี ค.ศ.1889 ต่อผู้บริหารสถาบันการศึกษา "เหนือสิ่งอื่นใด โรงเรียนทั้งหลายสนองจุดมุ่งหมายแห่งรัฐ เป้าหมายงานบริหารการศึกษา จึงได้แก่การรับใช้รัฐเพียงอย่างเดียวเท่านั้น" *Mori Arinori Zenshu Vol.I* p.663, cited in Ivan Hall, *Mori Arinori*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1973, p.395.

13. อ้างใน Kenneth B. Pyle, *op.cit.*, p.110.

14. ในสงครามกับจีน ค.ศ.1894-95 ญี่ปุ่นสูญเสียทหาร 17,000 คน และเพิ่มขึ้นอย่างมากในสงครามกับรัสเซีย คือเป็นจำนวนถึง 100,000 คน แต่ก็ยังไม่อาจเทียบกับจำนวนทหารที่เสียชีวิตในสงครามแปซิฟิก ซึ่งสูงถึง 2-3 ล้านคน รวมทั้งพลเรือนอีกราว 660,000 คน ซึ่งยังไม่รวมถึงความสูญเสียที่จีนและประเทศเพื่อนบ้านเอเชียอื่น ๆ ประสบ ดูใน Yoshihara Kunio *Japanese Economic Development : A Short Introduction*, Oxford University Press, 1979, pp.125-131.

15. งานศึกษาในเชิงวิเคราะห์ที่ควรอ่านประกอบในประเด็นโต้เถียงนี้ คือ Thomas C. Smith, "Old Values and New Technigues in the Modernization of Japan," *Far Eastern Quarterly*, Vol.14 (May 1955), pp.355-363; Barrington Moore Jr., *Social Origins of Dictatorship and Democracy : Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, Bcacon Press, Boston, 1966, pp.228-313.

16. Kenneth B. Pyle, *op.cit.*, p.156-57.

17. *Ibid.*, p.159.
18. ดู E.Wight Bakke, *Revolutionary Democracy : Challenge and Testing in Japan*. Archon Books, p.VII.
19. ดูเพิ่มเติมใน ประเสริฐ จิตติวัฒน์พงศ์ “บทบาทในการพัฒนาประเทศญี่ปุ่นของพรรคเสรีประชาธิปไตย” *เอเชียปริทัศน์* (กรกฎาคม 2525) หน้า 49-60.
20. GNP ของญี่ปุ่น ถูกเรียกโดยคนบางคนว่าเป็น Gross National Pollution ข้อเขียนเกี่ยวกับปัญหาสภาพแวดล้อมเป็นพิษในญี่ปุ่นมีอยู่มาก ที่ให้ภาพแจ่มชัดของ “ราคาทางสังคม” นี้ได้แก่ เช่น มาตสึ วาดานานะ “คำบอกเล่าจากเหยื่อโรค “มินามาตะ” *นทญ.สาร ฉบับประชุมใหญ่ประจำปี 2523*, กรุงเทพฯ พ.ศ.2524, น.39-52.
21. Ishihara Shintaro, “A Nation Without Morality.” in *The Silent Power : Japan's Identity and World Role*, Tokyo, 1976, pp.75-95; quoted in Kenneth B. Pyle *op.cit.*, p.178.
22. Kenneth B. Pyle, “The Future of Japanese Nationality : An Essay in Contemporary History,” *Journal of Japanese Studies*, 8 : 2, 1982, pp.260-63.
23. ดูตัวอย่างเช่น Ezra F. Vogel, *Japan As Number One : Lessons for America*. Harvard University Press, Cambridge, 1979.